

ÇOCUK, TELEVİZYON VE ŞİDDET

Arş. Gör. Gülnaz KARATAY

Arş. Gör. Makbule Tokur KESGİN

Hacettepe Üniversitesi

SEMPOZYUM

129

Televizyon Nedir?

Günümüzde insan vücudunun uzantıları haline gelen iletişim araçları, geçirmiş buldukları yapısal ve işlevsel değişimler sonucu; etkilemenin, inandırmanın ve yönlendirmenin en etkili araçları haline gelmişlerdir (Kocadaş, 2002). Televizyon da bu iletişim araçlarından biridir (Başal, 1999). Televizyon, "tele" ve "vision" sözcüklerinin birleşmesinden oluşan ve "uzağı görme" anlamına gelen bir kavramdır (Kocadaş, 2002; Koçak, 2001). Televizyonla birlikte, yazı kültürüne dayanan "yorumlama çağı"nın yerini "gösteri çağı" almış, böylece aynı anda hem göze hem de kulağa hitap eden bu araç ortaya çıkmıştır (Sayın, 1999). Dolayısıyla televizyon, yazılı medyadan daha fazla etkiye sahip olmuştur.

Televizyon, sanayi toplumunda, ulus devlet çerçevesindeki toplumsallaştırma ortamında doğmuş ve dolayısıyla kamu hizmeti görmeye başlamıştır. Televizyon, insanın sembolik ve simgesel bir dünyaya açılımını sağladığı için, bireyler üzerinde toplumsal bir kurum gibi etkili olmuştur. Bu doğrultuda, ulus-devlet politikasına uygun, devletin denetiminde yayın yapan önemli bir araç konumuna geçmiştir. Ancak günümüzde televizyon yayınları ve programları, küreselleşme niteliği göstermeye, aynı televizyon programları, aynı anda farklı ülkelerde yayınlanmaya başlanmıştır. Bu paralelde uydu ve kablolu yayınlar, televizyon yayınlarının devlet aracılığıyla denetlenmesini de güçleştirmiştir.

Televizyonda yer alan ürünlerin iki toplumsal işlevi söz konusudur:

- 1. Açık işlevi:** Ürünün hedef kitleye ulaştırdığı mesajın toplumsal işlevi ile ilgili olarak görünen amacıyla yakından ilişkilidir.
- 2. Gizli işlevi:** Görünmeyen, iletilmek istenmeyen ancak hedef kitleden bireylerin değişik bireysel özellikleri ve yaşam deneyimlerine

bağlı olarak ortaya çıkan işlevidir. Örneğin cinayet haberlerinin gizli işlevi, cinayeti öğretme yolları olabilir. Böylece televizyon yoluyla taşınan mesajlar, bireyler için olumsuz mesaj içerebilmektedir. Yani bireyler hem toplumsallaşmakta hem de kültürleme yoluyla kültürel değerler örüntüsünü değiştirmeye zorlanmaktadır (Önür, 1999).

Çocuk Kimdir?

0-18 yaşları arasındaki bireyler, çocuk olarak kabul edilmektedir. Bu dönem, etkilenmeye, inandırılmaya ve yönlendirilmeye açık bir dönemdir. Çocukluk döneminde gerçeklik algısı tam olarak gelişmemiştir ve öğrenme rol-modeli taklide dayalı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla çocuk, televizyon-çocuk ilişkisi içerisinde, biçimlenmekte olan tarafı oluşturmaktadır.

Televizyonun Çocuk Üzerindeki Etkileri Nelerdir?

Televizyonda yer alan bütün televizyon programlarını, çocuklar için zararlı olarak değerlendirmek yanlış olacaktır (Sweet, Sing, 1994). Televizyon önünde geçirilen zamanın değerli kılınması da söz konusu olabilir. Yapılan çalışmalar, çocukların televizyondan belli bilgileri edindiklerini göstermiştir (Sayın, 1999). Televizyonda örneğin sayıları, şekilleri ve renkleri tanıtan, kelime hazinesini artıran ve konuşma becerilerini geliştiren, çocukların dünyayı ve uzayı anlamalarına yardımcı olan, eğitici programlar da vardır. Ancak günümüzdeki televizyon yayınları eğitim amacı taşımadığı gibi, çocuklar için potansiyel bir tehlike haline gelmiştir. Dolayısıyla burada televizyonun çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır. Bu olumsuz etkileri şöyle sıralayabiliriz:

Çocuğu bir fantezi dünyasına çekerek gerçeklerden uzaklaştırmaktadır.

Çocuklar, ekranda gördükleri tehlike sahnelerini, kendi yaşamlarında da uygulamaya koymaya çalışarak, kendilerine zarar verebilmektedirler (Orhan, 1997).

Çocukların tüketim beklentilerini değiştirebilmektedir.

Aile ve arkadaşlık ilişkilerinden uzaklaştırabilmektedir.

Göz sağlığını bozabilmektedir.

Hareketsizliğe neden olduğu için genel fizik gelişimini olumsuz etkileyebilmektedir.

Kolay bilgi edinme alışkanlıkları vererek, okuma zevkini azaltmakta ve okuma süresini kısaltabilmektedir (Başal, 1999; Orhan, 1997).

Çocukların dikkat sürelerini azaltabilmektedir (Çögün, 1997).

Televizyondaki zengin yaşam ve estetik anlayış, daha özentili, daha lüks yaşama yarışına yol açmakta ve böylece temel gereksinimlerini karşılamakta zorluk çeken alt gelir seviyesindeki çocuklar ve gençler üzerinde, gerginlik ve şiddet içeren davranışlara yol açabilmektedir (Kocadaş, 2002).

Televizyona ayrılan süre arttıkça çocuklar, diğer sosyal faaliyetlerden uzaklaşmaktadırlar (Yeşiltuna, 1999).

Anne-babaların kusursuz insanlar olarak gösterildiği TV programlarından sonra çocuklar, kendi anne-babalarını bu insanlarla karşılaştırarak, ebeveynlerine karşı olumsuz tepkilerde bulunabilmektedir (Orhan, 1997).

Halsizlik, baş ağrısı, uyku bozukluğu, stres ve endişeye yol açarak, çocukların sağlığını bozabilmektedir (Sayın, 1999).

Ve daha da önemlisi televizyon SALDIRGANLIK VE ŞİDDETİ doğurmakta ve beslemektedir.

Şiddet (Saldırganlık) Nedir?

Beden gücünün kötüye kullanılması, silahlı etkiler ve aşırı bir saldırganlık özelliği taşıyan ilişkilerde belirginleşen davranışların tümü, kaba kuvvet, olarak tanımlanan şiddetin bir başka şekilde tarifi ise şöyledir: Şiddet; her türlü silah ya da silahsız, kendine veya başkasına, hayvan veya cansız bir varlığa karşı acımasız fiziki güç içeren bir harekettir. Televizyonda şiddetli kaza ve felaketler, kasti veya kazara şiddet, deprem, yangın gibi tabii olaylar, şiddetin kurbanları, gösterildiği takdirde bu tanıma dahildir (Çögün, 1997).

Saldırgan davranışın kökeni konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Freud ve Kondrad Lorenz, saldırganlığın içgüdüsel olduğunu belirterek, bunu kalıtsal temele dayandırmışlardır. Bu kuram, organizmadaki biyolojik mekanizmanın bireyleri, ister istemez saldırgan

ve şiddet içeren davranışlara yönelttiğini savunmaktadır (Bulgu, 1995).

Saldırganlığın bir engelleme sonucu olduğunu savunanlara göre, engellenmenin olduğu her yerde saldırganlık vardır. Çünkü saldırganlık dürtüsü, herhangi bir dürtünün doyurulmasının engellenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır (Bulgu, 1995).

Saldırgan davranışın taklit edildiği üzerinde yoğunlaşan Bandura ve Barkowitz, özellikle çocukların başkalarını taklit etmeye eğilimli olduğu görüşünde birleşirler. Bandura'nın deneyi, saldırganlığa tanık olan çocukların bunu aynen uyguladığını göstermiştir. Yetişkin bir kişinin, büyük şişme bebeğe değişik saldırgan davranış biçimleri uyguladığını gözlemleyen ana okulu çocukları, yetişkinin eylemlerini taklit etmekle kalmayıp, beklenmedik ve sıra dışı saldırgan davranış örüntüleri göstermişlerdir (Kocadaş, 2002; Bulgu, 1995).

Televizyon, Şiddet ve Çocuk

132

"Televizyonun en önemli işlevi, eğlendirici temalar sunması değil, bütün temaların eğlence olarak sunulmasıdır."

Neil Postman

Televizyonun şiddetle ilişkisi üzerine sosyal bilimler alanında, 1950'den beri araştırmalar yapılmaktadır. Fredman ve Atkinson gibi araştırmacılar, televizyondaki şiddetin saldırganlık üzerine özellikle, gençler arasında yaygın olduğunu savunmaktadırlar. Andison ise televizyondaki şiddet ile saldırganlık görüşü arasındaki ilişkiyi ele alarak sonuçlarını değerlendirmiştir (Kocadaş, 2002).

Barkowitz'e göre şiddet gösterimini izlemek, arınma yaratmak şöyle dursun, saldırganlık eğilimini arttırmakta; bu ise "ipso facto" yaşamda şiddete yöneltebilmektedir. Gerbner'in çalışmaları ise medyadaki şiddete çok daha önemli yenilikler getirmiştir. Televizyondaki yayınlar, "şiddeti ve şiddetin kurbanı olmayı meşrulaştırmakta" ve bu meşrulaştırma ile bilincimiz değiştirilmektedir. Özellikle, yayınlarda gösterilen şiddetin, "yasadan" ve "nizamdan" yana görevli bireylerce uygulanan bir şiddet olarak gösterilmesi, sunulması durumunda seyirci, çok kapsamlı bir tehlike ile karşı karşıya kalmaktadır. Çoğu zaman toplumsal realite, yanlış biçimde açıklanmaktadır. Bu tür

varsayımların izlenmesi arttıkça, bireyler kendilerini gitgide daha çok, yalnızca yönetilen (bağımlı) taraf olarak görmekte: Kendi kaderlerini ve geleceklerini, kendilerinden çok, yönetim işlevini yüklenmiş "otoritelere" bırakılması gereken bir sorun olarak görmeye başlamaktadırlar. Aslında bu durum, bireylerin medyaya, siyaset kurumuna ve diğer bireylere güvensizliğini de arttırmaktadır. Dolayısıyla televizyon, toplumsal şiddet kodlarını yeniden ürettiğini ve gündelik hayatımızın "gerilimli" anlarında bu "şiddet öyküleri"nin bireysel davranışlarımıza kılavuzluk ettiğini göstermiştir (Kocadaş, 2002).

Televizyon ve Şiddetle İlgili Teoriler

Arınma (Catharsis)Teorisi:

Yunanca kökenli bir kelime olan "catharsis" "temizlenme, arınma" anlamlarına gelmektedir (Kalin, 2004). Saldırganlık dürtülerinin, saldırganlığın açığa vurulması ya da boşaltılması ile azaltılabileceği görüşüdür. İlk olarak Aristo tarafından kullanılan bu kavram, Freud tarafından, saldırganlık duygularının boşalımı olarak psikolojide kullanılmıştır. Daha sonra sosyolog Leonard Berkowitz bu terimi, çocukların Televizyondaki şiddeti seyrederek, saldırgan duygularından arınma süreci olarak kullanmıştır (Çögün, 1997; Kebapçı, 2001).

Teoriye göre, günlük yaşantımızda çeşitli nedenlerle bazı kişilere ve konulara kızgınlık, nefret duyuyoruz. Ancak benzer olayları izlediğimiz zaman, bu duygulardan arınabiliriz. Böylece televizyonda gösterilen şiddetin, kişiyi gerçek yaşamdaki şiddetinden, kızgınlığından arındırma gibi bir yararı vardır (Çögün, 1997; Kocadaş, 2002).

Bu doğrultudaki birkaç araştırmacı ve teorisyene göre; televizyonda yer alan şiddet, çocukları etkilememektedir. Onlar, çocukların televizyonda indirek şiddeti görmekte olduklarını ve bunun çocukları etkilemediğini; aksine çocukların bu şekilde kendi agresyonlarından arındıklarını düşünmektedirler (Başal, 1999; Kalin, 2004). Televizyonda izlenen fantastik şiddetin, gerçek dünyada yaşanacak şiddeti bastırdığını iddia etmektedirler. Ancak yapılan deneysel çalışmaların bulguları, arınma(catharsis) teorisini desteklememektedir (Kalin, 2004). Yetişkinler, içinde saldırgan öğeler bulunan filmleri seyrettikten sonra, daha az saldırgan davranışlar göstermelerine

rağmen; araştırmalar, çocukların, içinde saldırgan öğeleri olan filmleri seyrettikten sonra, bu nitelikte filmler seyretmeyen çocuklardan daha fazla saldırgan davranışlarda bulduklarını göstermiştir. Çocuklar, henüz yeterince toplumsallaşamadıklarından, saldırganlık eğilimlerini denetleyememekte, ayrıca gördüklerini de taklit etmektedirler (Başal, 1999).

Elbette ki televizyon tek başına suçlu ilan edilemez. Şiddet içerikli programları izleyen bireyin, kendi kendini kontrol etmesi, kendisine ya da çocuğuna zararlı olduğunu düşündüğü programların farkında (bilincinde) olması gerekmektedir. Bir de, her şeyin parmaklarımızın ucunda olduğunu bilmek, yani televizyon kumandasını yerinde ve zamanında kullanabilmek de önemlidir (Kocadaş, 2002).

Saldırgan Örnekler Teorisi:

Teoriye göre; televizyonda görülen şiddet, seyircinin heyecanını arttırır ve zaten öğrenilmiş davranışlar içinde var olan saldırganlık için katalizör görevini üstlenir. Kişi gerçek hayatta da televizyonda gördüğü şiddeti çevresine uygular (Çögün, 1997; Kebapçı, 2001). Çocuklar, anne-babalarını, arkadaşlarını, çevrelerindeki insanları taklit ederek sosyal ve zihinsel yetenekleri öğrendikleri gibi, televizyondaki vahşi aktörleri taklit ederek agresif davranmayı öğrenirler (Balaban, 2002).

Takviye saldırganlık teorisi:

Bir evde var olan davranışları, televizyon rahatlıkla şiddete dönüştürür. Bu teorinin içinde önemli olan ihtimaller, zaten saldırgan olan, saldırganlık eğilimi fazla olan kişi, televizyondaki şiddeti gerçek hayatta kullanabilmek için bir deneyim olarak görür. İçinde şiddet duygusu taşımayan kişi için bu programlar eğlendirici bile olabilir (Çögün, 1997; Kebapçı, 2001). Örneğin bir çocuk kolay heyecanlanabilen, hiperaktif bir yapıya sahipse, takviye saldırganlık teorisi, kolayca bu çocuğun şiddetten etkilenmesini görmek için uygulanabilir (Kebapçı, 2001).

Deneyel Öğrenme Teorisi:

Saldırgan davranışlar, şiddet programları seyredilerek öğrenilir. Bu teori, daha küçük yaştaki çocuklara uygulanabilir (Çögün, 1997).

Saldırganlık konusunda yapılan çalışmalar sonucu, çocuklardaki saldırgan davranışların, özellikle devamlı televizyon izleyen çocuklarda görüldüğü ve televizyondaki şiddet unsuruyla ilgili olduğu saptanmıştır (Balaban, 2002).

Televizyonlarda Şiddet Gösterimi:

Televizyonlarda şiddet, o kadar çok gösterilmeye başlanmıştır ki, 18 yaşına gelen bir çocuk, 18 bin cinayete ve çok sayıda soygun, tecavüz ve hırsızlığa şahit olmaktadır. Amerika'da çocuklar, her hafta 95-125 şiddet davranışını izlemektedirler. Günde üç saat televizyon izleyen bir Amerikalı çocuk, 12 yaşından önce 8 bin ölüme ve yüz binden fazla şiddet edimine şahit olmaktadır (Çögün, 1997).

Televizyonda yer alan şiddet, her iki cinsiyetteki ve bütün yaşlardaki, her sosyoekonomik düzeydeki ve her zeka düzeyindeki çocukları etkilemektedir. Amerikan Psikoloji Derneğinin verilerine göre, çocuklar temel eğitime başlamadan önce, ortalama 8 bin öldürme olayı, 10 bin şiddet davranışı izlemektedirler. Bu sayılar 18 yaşına gelinceye kadar ikiye katlanmaktadır (Orhan, 1997; Yeşiltuna, 1999). Zaten Amerikan toplumunda gençlerde özellikle 14-17 yaşlar arasında görülen intihar olaylarının, diğer 1. Dünya Ülkelerinden kat kat daha fazla olmasında, televizyonda yer alan şiddetin de etkisi olduğu düşünülmektedir (Kalin, 2004).

Avustralya'da, 10-11 yaşlarında 1500 çocuğun televizyon seyretme alışkanlığı üzerine yapılan bir araştırmada çocukların seyrettikleri filmlerin yarısının bu yaş grubu için uygun olmadığı bulunmuştur. Ayrıca araştırmada, çocukların 1/3'ü şiddet sahnelerinden hoşlandıklarını ifade etmişlerdir (Çögün, 1997).

Televizyonda gösterilen şiddet, çocukların bütün yaşantısını etkilemektedir. Televizyonun yaşamımıza böylesine girmediği dönemlerde, ana okullarındaki çocukların yapmış oldukları resimler daha çocuksu ve usluken, günümüzde bu resimlerin yerini yok edici robotların, saldırgan yaratıkların aldığı görmektediriz (Sayın, 1999).

Diğer taraftan, televizyonun araç olarak verdiği mesaja uygun hale getirilmiş eğlendirici haberciliğin (!) yeni türü olarak, karşımıza "**reality show**"lar çıkmaktadır. Şiddet içeren yayın yapma bakımından film ve dizi filmlerin ardından reality showlar, % 21,7 ile ikinci sırada

gelmektedir. İzleyiciyi daha fazla ekrana bağlı tutmanın yolunu, şiddetin dozajının artırılmasında gören pek çok özel televizyon kanalı, reality showlara kurtarıcı gözüyle bakmaktadır (Kocadaş, 2002). Bu programlarda, ölüm gerçeği şiddetle harmanlanıp; acılardan, ölümden ve şiddetten hoşlanan, eğlenen bir toplum oluşturulmaktadır. Reality showlardan etkilenen çocukları ve gençleri bekleyen en büyük tehlike, çevreye ve yaşadıkları topluma karşı güvenlerinin gitgide azalması olacaktır.

Çizgi Filmler ve Şiddet

Televizyonda çocuklar tarafından en çok izlenen programlar çizgi filmlerdir. Başal'ın "3-6 Yaş Çocukların Günlük Yaşamlarında 'Televizyon' ve 'Televizyon' İle İlgili Ana-Baba Görüşleri" isimli çalışmasında, 3-6 yaş grubundaki çocukların % 53,85'inin televizyonda daha çok **çizgi film** izlemeyi tercih ettikleri belirlenmiştir. Oktay ve Peri tarafından okul öncesi çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada; çocukların hangi sosyo-kültürel seviyede olurlarsa olsun, en çok çizgi filmleri izledikleri ve çocuk programlarını izleme oranlarının ise düşük olduğu bulunmuştur (Oktay, Peri, 1997).

Çizgi filmler üretildikleri toplumun kültürünü yansıtır. Kullanılan isimlerden olayın geçtiği mekana, önemli günlerine kadar kendi kültürlerini yaşar, yaşatırlar. Ancak günümüzde bir ülkede üretilen çizgi film, kendine iyi bir yer edindiği ve tutulduğu takdirde, diğer ülkelere açılmakta, ihraç edilebilmektedir. Bir çok ülkede ve Türkiye'de de çizgi film pazarında hakim ülke Japonya'dır. Ancak bu çizgi filmler, kendi ülkeleri için bile eğitim öğesinden çok, şiddet öğesi taşımakta ve bundan dolayı eleştiri almaktadırlar (Unver, 2002). Örneğin; Ninja Kaplumbağaları, Power Ranger gibi çizgi filmlerde çocuklar, çok sayıda şiddet davranışı ile karşılaşmaktadırlar (Sweet, Singh, 1994). Japon çizgi filmlerinden olan Ninja Kaplumbağaları, Batman, He Man gibi çizgi filmler, çocuklara yönelik bir şiddet bombardımanıdır. Bunu fark eden Kanada, ülkesinde Japon çizgi filmlerinin gösterilmesini, 1995 yılında yasaklamıştır (Başal, 1999). Günümüzde çocuklara ait televizyon programları, özellikle çizgi filmler, diğer programlara göre 5 kat daha fazla şiddet içermektedir (Oktay, Peri, 1997; Beckman, 2004).

Çizgi filmlerde, temel karakterler çoğu zaman kurbanı ya da kurbanları oynamaktadır. Temel karakter, her haksızlığa uğradığında sorununu çözmek için şiddete başvurmakta ve başvurduğu şiddet, karakterin tek alternatifiymiş gibi gösterilmektedir. Sonunda, bu yolu kullanarak kazanan da hep iyiler olmaktadır. Dolayısıyla tek çözüm yolunun şiddet kullanmak olduğu bu durumda, iyilerin şiddet kullanması normalleşmektedir ve kanıksanmaktadır. Diğer algılanan bir mesaj da herhangi bir anlaşmazlık olduğunda ya da sorun olduğunda, mutlaka kazanan ve kaybeden bir tarafın olduğu yanılığısıdır. Yani çocuklara bu şekilde, bu dünyada ya kazanacaksın ya da kaybedeceksin mesajı verilmektedir. Dolayısıyla kazanan olmak için şiddet uygulamalısın denmektedir. Ayrıca savaşmanın araçları da hemen her zaman ulaşabileceğin yakınlıktadır. İstediyin anda silah temin edebilir ve kullanabilirsin. Elindeki silahla daha güçlüsün ve halledemeyeceğin problem yok gibidir. Böylelikle televizyonda izlenen şiddet, ya anında çocuğun davranışlarına yansımakta ya da yıllar sonra çocuklar bu davranışlarla yüzleşebilmektedirler. Aile atmosferi şiddet yönünde bir eğilim göstermese bile, çocuklarda zaman içerisinde böyle bir eğilim ortaya çıkabilmektedir (American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2004).

Televizyondaki çizgi filmlerde yer alan şiddetin sonucu, çoğu zaman az bir kan, acı ve ağrı olarak gösterilmekte ve şiddet uygulayan taraf cezalandırılmamaktadır. Bunlar, çocuk için sorun gibi görünmemektedir. Hatta zevk bile vermektedir. Örneğin kafasına kalas düşen kara kedinin çıkardığı sesler, çocuğu eğlendirebilmektedir. Oysa gerçek dünyadaki şiddet; hapisane, hastane ya da ölüm ile sonuçlanmaktadır. Çoğu zaman yaralanmalar meydana gelmektedir ve kurban ciddi biçimde zarar görmektedir. Gerçek dünyada şiddet davranışı, problem çözmenin bir yolu değildir. Ayrıca şiddet uygulayan kişi kahraman değil, suçludur (Kalin, 2004). Erkek çocuklara yönelik çizgi filmlerde kahramanın kullandığı araç ve gereçlerin, ağır metallerle donanımlı silahlar olduğu dikkat çekmektedir.

Ekonomik Şiddetin Bir Uzantısı Olarak Reklamlar ve Çocuk

Televizyonlar, reklamlardan, özellikle de çocuklarla ilgili reklamlardan büyük gelir sağlarlar. Bebekler konuşmaya başlarken ilk duydukları sözler, günde yüzlerce kez yinelenen reklamlardır. Yapılan

bir araştırmaya göre, Türkiye'de çocukların maruz kaldığı reklam spotu sayısının 11.500 olduğu saptanmıştır. Ancak bu sayılar çocukların reklamlardan etkilenme düzeyini belirlemede yeterli değildir. Çünkü asıl önemli olan, reklamın algılanma biçimidir. Çocuklar, her şeyden önce reklamlara eğlenme isteği ile yaklaşırlar (Balaban, 2002).

Televizyonda gösterilen reklamların çocuk üzerine olan etkilerinden biri, çocuklarda tüketimi arttırmak ve çocukları satın almaya yönlendirmektir. Tüketim çılgınlığı yaratmada, özellikle küçük çocuklara yönelik reklam kampanyalarıyla, çocuğun dürtüleriyle hareket etme özelliğinden ve henüz oluşmamış yargısından yararlanılmaktadır (Yeşiltuna, 1999). Reklamlarda sunulan cazip görüntüler, albenisi çok güzel sunulan ürünler, çoğu zaman ebeveynlerin, çocuğun alma ısrarı ve hatta baskısı altında kalmasına yol açabilmektedir. Ebeveyni bu duruma iten sebep de onun çocuğuna karşı duyduğu suçluluk duygusu olabilir. Çünkü yoğun çalışma temposu, kadınların da çalışma yaşamına katılması, anne ve babaların çocuklarıyla yeterince ilgilenememelerine ve onları televizyon karşısında unutmalarına yol açmaktadır.

Öte yandan reklamlarda gösterilen herhangi bir ürünü evine almayan baba, çocukları tarafından ailenin mutluluğunu sağlayamayan baba konumuna düşürülmektedir. Aynı durum anne için de geçerlidir. Çocuğunun sağlığını düşünen annenin alması gereken ürünler öylesine belirlenmiştir ki bunları kullanmayan anne kötü annedir (Ünver, 2002). Türkiye'de yapılan bir araştırmada, annelerin % 95'inin, çocuklarına televizyonda reklam edilen çerez, yiyecek içecek gibi şeyleri aldıklarını göstermiştir (Yalçın, 2001).

Reklamlar üzerine yapılan bir başka çalışmada ise reklamların cinsel rol stereotiplerini güçlendirdiği görülmüştür. Bir grup liseli kız öğrenciye, kadının güzelliğini vurgulayan reklam gösterildikten sonra, bu kızların "güzellik, erkekler arasında popüler olmak için önemlidir" cümlesini doğru bulup benimsedikleri saptanmıştır (Bulgu, 1995).

Çocukları salt tüketici bir obje olarak görüp, uğrayacakları psikolojik zararları dikkate almayan reklamcılara karşı, batıda aile derneklerinin ve araştırma merkezlerinin baskılarıyla bazı tedbirler alınmıştır. Hollanda da Ocak 1983'de, saat 20'den önce hiçbir

reklamın yayınlanmaması, kanunla kararlaştırılmıştır. Kanada'da 13 yaşından küçükler için yönelik tüm reklamlar yasaklanmıştır. Amerika'da bazı televizyon kanalları reklam almamaktadır. Türkiye'de ise RTÜK'ün reklamların kontrol edilmesi veya yayınlanması ile ilgili tedbirleri, televizyon kanalları tarafından pek uygulanmamaktadır. Yasal boşluklardan yararlanan televizyon kanalları, reklamların yayınlanmasında özgürce hareket etmektedirler (Kocadaş, 2002). Oysa televizyon seyredilirken, programların reklamlarla sık sık kesilmesi; dikkatin sürekliliğinin yitilmesi ve yoğunlaşma kapasitelerinin bozulmasına, böylece çocuklarda kopuk kopuk öğrenmeye neden olmaktadır (Sayın, 1999).

Çocuklar Televizyondaki Şiddeti Nasıl Öğrenirler?

Özellikle çocuklar ve gençlerin davranışları, tutumları, eylemleri, örnek alarak ya da toplumsal öğrenme sonucu oluşmaktadır. Kurumsal olarak çocuk ve genç, kişiliğini anne ve babadan, yakın ve uzak çevreden, toplumdaki gelen örneklerle kazanır ve geliştirir. Bu örneklerin saldırgan davranışlar ve şiddet eylemleri içermesi, benzer davranış kalıplarını kullanan kuşakların yetişmesine yol açmaktadır. Yani şiddet davranışını çocuk ve genç, sosyalleşme sürecinde çeşitli sosyal kaynaklardan öğrenmektedir (Kocadaş, 2002).

Çeşitli araştırmalar, saldırgan davranışların taklit yoluyla da öğrenildiğini göstermiştir. Çocuk, televizyonda izlediği görüntülerden etkilenerek, orada gözlemediği olayları taklit ederek, şiddet uygulayabilir. Çocuklar, taklit etme özellikleri nedeniyle, televizyonda gördükleri şiddetli davranışlarına, sözlerine, oyunlarına yansıtılmaktadırlar (Yeşiltuna, 1999). Şiddet öğesinin yer aldığı programları izleyen çocuklara bakıldığında da; şiddet öğesi içermeyen programları izleyen çocuklardan daha fazla saldırgan davranışlar sergiledikleri görülmektedir.

Medya profesyonelleri tarafından televizyonun çocukları etkilemediği söylenebilir de, televizyonlarda yer alan şiddet programlarının çocuk ve gençlerde saldırgan davranışlara yol açtığı yapılan binden fazla çalışma ile ortaya konulmuştur. Hatta yetişkinler bile bu etkilenimden kendilerini kurtaramamaktadırlar (American Academy of Pediatrics, 2004). Garbner'e göre, yoğun bir biçimde TV izleyen kişiler, "gerçek dünya sendromu" yaşamaktadırlar. Bu kişiler,

toplumda suç oranlarının arttığına, komşuluk ilişkilerinin güvensiz olduğuna ve toplumdan şiddet göreceklere inanmaya başlayabilmektedirler. Bunun için silah satın alma ve silah taşıma gibi kendilerini koruyucu davranışlar içine daha fazla girebilmektedirler (Chandler, 2004 ;Kaskun, Öztunç, 2004; American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2004; Rigel, 1996).

Amerika'da okulöncesi dönemdeki 100 öğrenci üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrenciler üç gruba ayrılarak, bir gruba Batman ve Süperman gibi çizgi filmler, bir gruba yardımlaşmaya ve işbirliğine dayalı çizgi filmler, bir gruba da her ikisini de içermeyen daha nötr çizgi filmler izlettirilmiştir. Çocuklara bu çizgi filmler izlettirilmeden önce mevcut saldırganlık durumları değerlendirilmiştir. Günde yarım saat, haftada 3 gün olmak üzere 4 hafta süreyle bu çizgi filmleri izleyen çocuklar üzerinde gözlemler yapılmıştır. Yapılan gözlem sonucunda, Batman ve Süperman çizgi filmlerini izleyen çocukların; sınıfta ve oyun alanlarında daha hareketli oldukları, oyuncaklara zarar verdikleri, birbirleri ile kavga ettikleri, oyuncakları diğerlerinden kaçırdıkları ve daha saldırgan davrandıkları; işbirliğini ve sosyalleşmeyi öğreten çizgi filmleri izleyen çocukların; işbirliği kurdukları, spontane olarak öğretmenlerine yardım önerdikleri, arkadaşları ile pozitif ilişkiler kurdukları; nötr çizgi film izleyen çocukların ise ne çok saldırgan ne de yardımsever davrandıkları saptanmıştır (Muray, 1993).

Liebert ve Boran tarafında yapılan deneysel çalışmalarda da, çocukların birbirine saldırgan davrandıkları programlar izlettirildikten sonra, deney grubunda yer alan çocukların kontrol grubuna göre daha fazla saldırgan davranışlar içersine girdikleri gözlemlenmiştir (Liebert, Baron, 1972; Boyatizis, 1995).

Leonard Eron tarafından 400 çocuk üzerinde yürütülen çalışmada; 8 yaşına kadar çok fazla şiddet davranışı izleyen çocukların, 30'lu yaşlarda ciddi suçlar işledikleri saptanmıştır (Kalin, 2004). Televizyonda izlenen şiddet, çocuklar üzerindeki bu etkilerini hemen gösterebileceği gibi, yıllarca gizli kalıp gençlik ya da yetişkinlik döneminde de ortaya çıkabilmektedir.

Çocukların, 3-4 yaşından başlayarak izledikleri şiddet içeren çizgi filmlere, yetişkin programları da dahil edilirse, yoğun şiddet bom-

bardımanı altında kaldıkları görülebilir. TV'de şiddet izlerken oluşan stres, zamanla davranışlara yansımaya başlamaktadır (Sayın, 1999; Bulgu, 1995; Yeşiltuna, 1999).

Çocuklar TV'deki Şiddeti Neden Severler?

TV'de sunulan şiddet, çocuklar için heyecan verici olabilmekte ve onların fantastik dünyalarını süslemektedir. Çocuklar, adeta hayallerinde yarattıkları bu dünyalardan büyülenirler ve kafalarında yarattıkları büyülü dünyanın gerçek olduğuna inanırlar. Örneğin, pokemon gibi balkondan uçmayı deneyebilirler. Çoğu zaman kahraman niteliğinde sunulan temel karakterler, çocuk için özdeşim nesnesine dönüşüp rol-modeli alınabilmektedirler. Özellikle agresif davranışların ve şiddetin daha bir kabul gördüğü büyük kentlerde, çocuklar, imaj elde edebilmek için böyle davranmayı sürdürebilirler (Husemann, 1985).

Yetişkinler, televizyonda yer alan şiddetin çocuklar tarafından gerçek olarak algılanmadıklarını düşünseler bile, çocuklar Batman ya da Süperman'ın gerçekten uçabileceğine inanmaktadırlar. Kendileri de fantezi ile özdeşim kurarak bu kahramanlar gibi davranmakta ve ciddi biçimde zarar görebilmektedirler. Çünkü çocukların bilişsel gelişim özellikleri, dünya hakkındaki görüşleri ve kişisel deneyimleri, gördüklerini gerçekçi bir biçimde değerlendirmelerine olanak vermemektedir. Dolayısıyla çocuklar için, fantezi ve gerçek arasındaki ayrıma varmak kolay bir süreç olmamaktadır. Yaş ilerledikçe gerçekçi değerlendirebilme yeteneği artmaktadır (www.children-now.org,2004).

Televizyonda Yer Alan Şiddetin Çocuk Üzerindeki Etkileri Nelerdir?

Yapılan çalışmalar, televizyonda yer alan şiddetin çocukları şu açılardan etkilediğini ortaya koymuştur:

1. Çocuklar, ağrıya ve şiddete daha az duyarlı hale gelmektedirler.
2. Çocukların empati yapma becerileri azalmaktadır.
3. Çocuklar, kendilerini sarmalayan dünyanın korku dolu olduğuna inanmaya başlamaktadırlar.
4. Çocuklar, birbirlerine şiddet uygulayabilmekte ve daha agresif

davranabilmektedirler.

5. Şiddet programları izleyen çocuklar, yardım istendiğinde daha yavaş davranmaktadırlar.

6. Kendisinden küçük çocuklara ve arkadaşlarına şiddet uygulayabilmektedirler.

7. Oyun oynarken daha tahrip edici ve yıkıcı davranışlarda bulunabilmekte, oyunun kurallarına uymamakta, oyunda daha sabırsız davranabilmekte ve erken ayrılabilirler.

8. Şiddet programları izleyen çocukların yetişkinlikte suç işleme potansiyelleri artmaktadır.

9. Bu çocuklar büyüdükleri zaman, sorunlara daha yüzeysel yaklaşmakta ve duyarsız kalmakta, yetişkin gibi davranmaya istekli olmamakta ve başkalarına dürüst davranmamaktadırlar.

10. Şiddet, çocuklar tarafından problem çözmenin bir yolu olarak görülmeye başlanmaktadır.

11. Çocuklar, televizyonda gördükleri şiddeti taklit edebilmektedirler.

12. Şiddet izleyen çocuklar, daha fazla anti-sosyal davranışlar sergilemektedirler.

13. Sekiz yaşına kadar çocukların yaşadıkları agresyon, aynı zamanda yetişkinlik döneminde yaşanacak sürekli agresyonun belirleyicisidir.

14. Daha agresif yapıya sahip olan çocuklar, daha agresif programlar tercih etmekte ve gördüklerini davranışa geçirmeleri daha kolay olmaktadır (Backman, 1996; Huston ve ark., 1992; American Psychological Association, 2004; Douglass, 1995).

Ailelere Öneriler

Aileler, sürekli olarak evlerinde bir yabancı ile yaşadıklarını bilmedirler. Eve geldiklerinde çocuklarına nasıl davranacaklarını ve nasıl yaşayacaklarını öğretin, tanımadığı yabancı insanları bulacaklardır. Oysa aileler, eve televizyon almakla mutlu, ılımlı, güvenli bir aile ortamı yarattıklarını düşünmektedirler.

(<http://ccp.ucla.edu/Webreport95/history.htm>, 2004). Oysa televizyon evimizdeki en tehlikeli araçlardan biridir. Bunun için aileler, çocuklarına karşı duyarlı olmalı ve şu noktalara dikkat etmelidirler:

1. Ailelerin televizyonun potansiyel bir tehlike olduğunun farkına varmaları gerekmektedir.
2. En temel olarak, çocuklara aile tarafından gösterilen sevgi, ilgi, sürekliliği ve tutarlı olmalıdır.
3. İyi bir televizyon izleyicisi olarak çocuklara model olunmalıdır.
4. Çocukların TV izleme saatleri günde 1 ya da 2 saat olarak sınırlandırılabilir. Özellikle çocuklarda agresif davranışlar gözlemlenmeye başlandıysa, çocukların TV izleme saatleri iyi ayarlanmalıdır.
5. Televizyon izleme, asla çocuklar için bir ödül olarak kullanılmamalıdır.
6. Ebeveynler, televizyonu kapatma konusunda tereddüt etmemelidir.
7. Çocukların yatak odalarına televizyon koymaktan kaçınılmalıdır. Çünkü oturma odalarında ne izlediklerini kontrol etmek ve uygun programlar seçmek daha kolay olacaktır.
8. Aileler, çocuklarının izledikleri TV programlarını fark ettirmeden takip etmeli, gerekirse çocukla birlikte izlemelidir. Böylece çocukların ne izledikleri, bu programlardan nasıl etkilendikleri ve davranışlarına nasıl yansıtıldıkları bilinebilir.
9. Çocuğun kelime hazinesini geliştirmek için görüntüleri kelimelerle ifade etmesi sağlanmalıdır. Çocuğa televizyonda verilen mesajı çözümlemesi öğretilmelidir.
10. Televizyon, gerçeği kendine göre yeniden inşa etmektedir, yani yapay bir dünya oluşturmaktadır. Çocuklara sıkça şunun hatırlatılması gerekmektedir: Televizyonda bize istenilen gösterilmektedir, yoksa gerçek dünyamız olduğu gibi aktarılmamaktadır.
11. Çocuğun izlediği programda şiddet olayı varsa, aile karakterin öyle davranmasına neden olan olayı tartışmalı, başka nasıl davran-

nabileceğini çocuğa buldurmalıdır. Böylece çocuk, sanal karakterin şiddete başvurmadan problemin nasıl çözebileceğini, tek seçeneğin şiddete başvurmak olmadığını kavrayabilir.

12. Şiddet içeren bir program izledikten sonra çocuklara ne hissettikleri sorularak eğilimleri saptanabilir.

13. Sorunların şiddet kullanmadan nasıl çözülebileceği onlarla tartışılabilir.

14. Aileler, çocukları için zararlı buldukları programları tamamen yasaklama davranışı içine girmemelidirler. Bunun yerine izleme süreleri sınırlandırılarak, fark ettirmeden daha eğitici, daha yardımcı ve işbirliğini öğreten programlara, yönlendirebilirler.

15. Sekiz yaşındaki erkek çocuğa sorulur; "bir milyon dolara karşılık televizyonunu alabilir miyim?". "Hayır, asla!" der. "Neden?" diye sorulur. Çocuk: "O zaman ne yaparım?" der. Aileler, televizyon yerine koyabilecekleri başka alternatifleri çocuklara sunabilmelidirler. Aksi halde çocuklar uyandıığında ya da okuldan eve geldiklerinde, otomatik olarak televizyonun düğmesine basmakta ve televizyon izlemeye başlamaktadırlar.

16. Çocuklar, TV izleme yerine sporsal faaliyetlere, okumaya, uğraş gerektiren hobilere ve arkadaşlarıyla oyun oynamaya yönlendirilebilirler.

17. Arkadaş grubunda ya da sınıf ortamında şiddete eğilim gösteren çocuklar varsa, bu çocukların ebeveynleri ile iletişime geçilerek, aynı kuralların konulması, aynı programların izletilmesi ve program izleme sürelerinin belirlenmesi konusunda görüş birliğine varılabilir.

18. Ciddi biçimde şiddet eğilimi gösteren çocuklar için bir psikiyatrdan yardım alınabilir (Koçak, 2001; Balaban, 2002; American Psychological Association, 2004; American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 2004).

Öğretmenlere Öneriler

Çocuklarda farklı problem çözme becerileri geliştirilmelidir. Böylelikle çocuklar, şiddetin tek çözüm yolu olmadığını anlayacaklardır.

Çocuklara stresle baş etme ve uyanları kontrol etme yöntemleri öğretilmelidir.

Çizgi filmlerde yer alan animasyon sahnelerinin nasıl yapıldığı, çocuk kitapları aracılığıyla, sınıf ortamında deneyimlenebilir.

Çocuklara televizyon çekim merkezleri gezdirilerek, olayların sanal bir dünyada gerçekleştiği gösterilebilir. Hatta programların nasıl yapıldığı gösterilerek, kafalarında kurguladıkları dünyanın gerçek olmadığı gösterilebilir.

En çok izlenen ve şiddet içeren programların sınıf ortamında tartışılması sağlanabilir. Bu tartışma esnasında öğretmen, rehberlik etmelidir. (Programın konusu, temel karakterler, iyi ya da kötü karakterlerin neden öyle nitelendirildiği, programın çelişkileri, programda sorunun ne olduğu ve nasıl çözüldüğü, gerçek yaşamda sorunun nasıl çözülebileceği, başkalarını incitmeden sorunun nasıl çözülebileceği, temel karakterin şiddete başvurmadan önce sorunun nasıl çözebileceği gibi yönlendirici sorular sorularak rehberlik edilebilir.)

Öğretmenler, çocuklara farklı versiyonlarda hikaye kitapları okumalıdır. Sonra beyin fırtınası yaptırarak hikayeler arasındaki farklılıklar ve benzerlikler buldurulmaya çalışılmalıdır. Böylelikle çocuklar, canlandırmaların yazana bağlı olarak farklı biçimlerde yapılabileceğini anlayacaklardır.

Öğrencilere, beğenilen bir hikaye okunarak çocukların görüşleri sorulabilir. Farklı görüşler geldikçe çocuklar kendi görüşlerini tekrar değerlendireceklerdir.

Öğretmenler, çocukların mevcut programları kritik etmelerini sağlayarak, kritik düşünme becerilerini geliştirebilir. Hatta düşünceleri doğrultusunda program kanallarına programı öven ya da eleştiren mektuplar yazmalarını sağlayabilir (Kalin, 2004).

KAYNAKÇA

- American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (2004) Children and TV Violence, Erişim Adresi: <http://www.aacap.org/publications/factsfam/violence.htm> Erişim Tarihi: 29.03.2004.
- American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (2004), Children and TV Violence, Erişim Adresi: <http://www.aacap.org/publications/factsfam/violence.htm> Erişim Tarihi: 29.03.2004.
- American Academy of Pediatrics (2004) Some Things You Should Know About Media Violence and Media Literacy, Erişim Adresi: <http://www.aap.org/advocacy/childhealth-monthly/media.htm> Erişim Tarihi: 02.04.2004.
- American Psychological Association (2004) Erişim Adresi: <http://www.apa.org/pubinfo/violence.html> Erişim Tarihi: 30.03.2004.
- Balaban, A., Televizyon Çocuk Programlarının Kalite Kriterlerine İlişkin Olarak Okul Öncesi Kurumlarına Devam Eden Çocukların Anne-Babalarnın Görüşleri, Marmara Üni., Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002.
- Başal, H.A., 3-6 Yaş Çocukların Günlük Yaşamlarında "Televizyon" ve "Televizyon" İle İlgili Ana-Baba Görüşleri, İletişim Ortamlarında Çocuk Birey Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir 13/15 Nisan 1999, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1172, İletişim Fakültesi Yayın No: 35, s: 215-241.
- Beckman, J.D., (1996). Television Violence: What the Research Says About Its Effect on Young Children, Erişim Adresi: <http://www.jeannebeckman.com/page18.html> Erişim Tarihi: 05.04.2004.
- Boyatzis, C.J. (1995). "Effects of the 'The Mighty Morphin Power Rangers' on Children's Aggression with Peers." Child Study Journal v: 25 n: 1 p: 45-55.
- Bulgu, N., Kitle İletişim Araçlarının Toplumsal Yapıya Olumsuz Etkileri-Sapma Davranışları, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1995.
- Chandler, D., Television Violence and Children's Behaviour, Erişim Adresi: http://www.aber.ac.uk/media/Modules/TF33120/tv-violence_and_kids.html Erişim Tarihi: 06.04.2004
- Children and Television Violence (2001), Erişim Adresi: http://www.all Sands.com/Kids/childtelevision_twd_gn.htm Erişim Tarihi: 29.03.2004.
- Children and Television Violence (1998), Erişim Adresi: <http://www.childrenow.org/media/medianow/mnwinter1998.html> Erişim Tarihi: 29.03.2004.
- Çoğün, M., Ekrandaki Şiddet Görüntülerinin Çocuk Üzerindeki Kötü Etkileri, İstanbul Üniver-

- sitesi Adli Tıp Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997.
- Douglass, D., T.V. Violence and the Child. New York: Russel Sage Foundation, 1977 Media Violence, AAP Committee on Communications, in Pediatrics, Vol. 95, No. 6, June 1995. <http://ccp.ucla.edu/Webreport95/history.htm> Erişim Tarihi: 06.04.2004.
- Husemann, L.R. Social Channels Tune T.V.'s effects. Science News 14 Sept. 1985: 166.
- Huston, A.C., Donnerstein, E., Fairchild, H., Feshbach, N.D., Katz, P.A., Murray, J.P. Rubinstein, E.A., Wilcox, B. & Zuckerman, D. (1992). Big World, Small Screen: The Role of Television in American Society. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.
- Kalin, C., Television, Violence, and Children, Media Literacy Review, Erişim Adresi: <http://interact.uoregon.edu/MediaLit/mlr/readings/articles/kalin.html>, Erişim Tarihi: 09.04.2004.
- Kaskun, A., Öztunç, S., Çocuk, Televizyon ve Şiddet Erişim Adresi: <http://ilef.ankara.edu.tr/id/yazi.php?yad=799> Erişim Tarihi: 02.04.2004.
- Kebapçı, A.R., Televizyon Ana Haber Bültenlerinde Şiddet Olgusu, Marmara Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- Kocadaş, B., Görsel Medya ve Şiddet Kültürü (Ortaöğretim Çağı Gençliğinin Şiddet Eğiliminde Görsel Medyanın Etkisi)-Malatya Uygulaması, İnönü Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Malatya, 2002.
- Koçak, A., Televizyon İzleyici Davranışları Televizyon İzleyicilerinin Tercihleri ve Doyumları Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma, Selçuk Üni., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Araştırma Yöntemleri Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2001.
- Liebert, R & R Baron (1972): 'Some Immediate Effects of Televised Violence on Children's Behaviour', Developmental Psychology 6: 469-75.
- Murray, John P. Children and Television Violence. Kansas Journal of Law & Public Policy, 1993. Volume 4, Number 3, pp 7-14.
- Oktay, A., Peri, C., Okulöncesinde İzlenen Televizyon Programları ve Bu Programların Eğitim-sel Değerleri, IV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 10-12 Eylül Kongre Bildiri Özet Kitabı, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi ve Eğitim Bilimleri Enstitüsü, s: 57, Eskişehir, 1997.
- Orhan, E., Televizyonda Yayınlanan Şiddet, Cinsel ve Dini İçerikli Filmlerin ve Çizgi Filmlerin Çocukların Dini Duyguları Üzerine Etkisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1997.
- Önür, N., Kentleşme Sürecinde Kitle İletişim Araçları ve Çocuk İlişkileri, İletişim Ortamlarında Çocuk Birey Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir 13/15 Nisan 1999, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1172, İletişim Fakültesi Yayın No: 35, s: 149-165.
- Rigel, N., Reality Show ve Haber Programlarının 1994-1995 Karşılaştırmalı Etki Analizi, Yeni

Türkiye Medya Özel Sayısı, Sayı: 11, Eylül-Ekim. 1996, s: 607.

- Sayın, Ö., Aile Ortamında Televizyonun Çocuğun Toplumsallaştırılmasındaki Tek Yönlü Belirleyiciliği, İletişim Ortamlarında Çocuk Birey Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir 13/15 Nisan 1999, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1172, İletişim Fakültesi Yayın No: 35, s: 167-183.
- Sweet, D., Singh, R., (1994). "TV Viewing and Parental Guidance." Education Consumer Guide. Erişim Adresi: <http://inet.ed.gov/pubs/OR/Consumer/tv.html> Erişim Tarihi: 04.04.2004.
- Ünver, T., Bir Popüler Kültür Ürünü: Çizgi Film Pokemon, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.
- Yalçın, S., Televizyon Reklamlarının Çocuklar Üzerindeki Etkileri (Reklamların Tüketime Etkisi Üzerine Bir Araştırma), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.
- Yeşiltuna, D.Ç., Kitle İletişim Sürecinde Çocuk, İletişim Ortamlarında Çocuk Birey Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Eskişehir 13/15 Nisan 1999, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 1172, İletişim Fakültesi Yayın No: 35, s: 139-147.